Sveinung Nordstoga

*Dosent i norskdidaktikk,
Institutt for lærerutdanningsfag,
Høgskolen i Telemark*

Minne, mediering, meining.

Teksttransformasjon som pedagogisk fenomen i Andreas Austlids
Lesebok for folkeskulen (1902–06)

Samandrag

Korleis blir ein leseboktekst til? Dette overordna spørsmålet kan konkretiserast ved å undersøkje korleis minneforteljingar blir overførte og tilpassa ein lesebokkontekst. Leseboka det gjeld, Andreas Austlids Lesebok for folkeskulen (1902–1906), er viktig i norsk lesebokhistorie – ikkje berre fordi dette er det fyrste heile leseverket på landsmål, men også fordi Austlid gjekk ut i aviser med ei oppmoding om at folk måtte sende inn sine livshistorier (jf. Nordstoga 2011). I desse historiene frå folk utanom den litterære offentlegheita, i Austlids eigne barndomsminne og i liknande tekstar frå kjente namn som barnebokforfattaren Rasmus Løland og folkeminnegranskaren Johannes Skar, vil ein kunne undersøkje korleis redaktøren legg minna til rette slik at dei skal gje ei pedagogisk meining for lesaren, landsmåleleven. I varierende grad blir desse tekstane transformerte og tilpassa. I nokre høve er redigeringa dokumentert, i andre tilfelle manglar sikker dokumentasjon for å kunne trekkje ein konklusjon. Såleis må ein ofte i dette tekstmateriale byggje framstillinga på eigne vurderingar på bakgrunn av indikatorar i materialet.

Innleiing

I tida 1902 til 1906 kjem det fyrste heile lesebokverket på landsmål ut i tre bind, Andreas Austlids *Lesebok for folkeskulen* (LFF). Verket inneheld mange av dei teksttypene ein gjerne fann i dei lesebøkene som kom ut frå om lag 1890 og framover – tekstar frå den barnekulturelle folkediktinga, nokre folkeeventyr, kanoniserte dikt, reiseskildringar, saktekstar om dyr, topografiske skildringar osv. Men på eitt viktig punkt skil Austlids verk seg ut. Folkehøgskulelæraren Austlid hadde alt i 1886 gått ut i *Fedraheimen* og bede folk sende inn sine livshistorier, sine barndomsminne, tekstar som hadde tydd noko særskilt for dei (Austlid 1886). Denne oppmodinga gjentek og forsterkar han i etterordet til *Lesebok fyr born* som kom i eitt bind i 1889, og som ein kan rekne som forløparen til LFF. Ynsket om å kunne formidle utdrag frå livshistoriene til folk flest har å gjera med tilhøve i hans eige liv. Han hadde arbeidd som lærar på ein friskule i Lom og sjølv erfart kor interesserte elevane blei då

han fortalde om episodar frå sin eigen barndom. Dessutan høvde tanken om livshistorier inn i hans grundtvigianske overtyding. Det gjaldt å fortelje og setje ord på “.. *det som er heilagdommen i deira liv, som greip deim slik, at det grip paa ny, kvar gong det vert fortalt*” (Austlid 1889). Det er den indre opplevinga, den opplevinga som har “*Aand*”, “*Himmel*” og “*Hjarta*” over seg, som han vil ha med i leseboka (Austlid 1886). Dessutan tok også Austlid med mange minneforteljingar frå sitt eige liv i verket sitt. Kanskje er det dette som har fått lesebokhistorikaren Sverre Sletvold til å karakterisere Austlids verk som det med det sterkaste redaktørpreget i lesebokhistoria vår (Sletvold 1971, s. 119). For å samanfatte – det synest å vera eit todelt pedagogisk siktemål som ligg til grunn for Austlids lesebokarbeid. Elevane skulle bli kjent med viktige tekstar innafor landsmålskulturen som veks fram (t. d. dikt og barnelitteratur), som eit ledd i den kultureisinga som Austlid var ein sentral del av. Men i tillegg var det eit siktemål å tilføre lesestoffet ein sterk personleg dimensjon. Eleven skulle få eit nytt og rikare perspektiv på sitt eige liv ved å lesa minneforteljingane til andre.

Perspektivet i denne artikkelen er sjølve den teksttransformasjonen som føregjekk i denne innsamlings- og publiseringsprosessen. Denne føregår på to plan. Austlids transformerer sine eigne minne over til ein leseboktekst, og han får tilsendt skriftlege minneforteljingar frå andre som han i neste instans truleg redigerer. Målet for denne framstillinga er å drøfte denne transformasjonsprosessen, ut frå dei pedagogiske siktemåla han hadde med dei ulike tekstane. Det må understrekast at eg ikkje har fullgod dokumentasjon på korleis Austlid redigerte tekstane. Men i nokre høve samanliknar eg 1889-versjonen med den varianten som kom i det komplette verket. Det noko usikre kjeldegrunnlaget gjer også at ein kan ha motførestillingar mot å bruke ordet “drøfte”, ein kunne heller bruke det meir presise “ei problematiserende beskriving”. Uansett er målet, formulert med andre ord enn i det førre, å beskrive den vegen teksten tek, frå å vera eit *minne* til å bli *mediert* for til slutt å skape ei *mening* i samsvar med dei pedagogiske og oppsedande ideala Austlid hadde, som ein kortfatta kan beskrive med desse stikkorda: lydnad mot foreldre, framheving av bygda og heimen, eit kristent og åndeleg syn på tilværet, skepsis til overdrivne fantasiforteljingar og eit transparent og mimetisk syn på litteratur (ein skulle fortelje “slik det var”, utan litterære og retoriske verkemiddel, slik at elevane skulle oppfatte det som “verkeleg”). Desse ideala blir nærmare konkretiserte i samband med dei ulike tekstanalysane. På bakgrunn av dette kan ein slå fast at mediering og transformasjon er tilnærma like omgrep, men ikkje heilt. Transformasjon er overføring som fenomen, mediering er transformasjon i ein særskilt kontekst, og også *leddet* mellom minne og mening. I nokre høve vil mediering av same minne arte seg ulikt i ulike kontekstar. Då går medieringa over til å bli tradering. Korleis skal ein så beskrive minneforteljinga og transformasjonen innafor eit meir teoretisk paradigme?

Minneforteljinga – nokre teoretiske perspektiv

I aksen *minne*, *mediering*, *mening* er medieringsprosessen ikkje minst interessant. Det er her ein kan søkje innsikt om kvifor Austlids leseboktekst blir som den blir. Minnet er utgangspunktet, og noko verkeleg for den det gjeld. Kva skjer når dette blir mediert, til dømes i form av ei nedskriving, eller som ei redigering?

Ein viktig premiss bak dei følgjande synspunkta er dette: alle minneforteljingar, som har eit minne som utgangspunkt, er gjenskapingar, framstillingar og tolkingar av levde liv. Philippe Joutard peikar på den nære samanhengen mellom minne og mediering: *“far from being a reproduction of social reality, it is a symbolic mediation through which meaning is worked out”* (sitert i Debouzy 1990, s. 60). I det symbolske ligg det ei utveljing, ei fortrenging eller ei framheving. Hans-Georg Gadamer framhevar også at minnet må formast og veljast ut, ja minnet er for Gadamer noko av det som gjer oss til historiske menneske – *“an essential element of the finite historical being of man”* (Gadamer 2004, s. 14).

Minnet står heilt sentralt i folkloristikken, som tidlegare gjekk under namnet folkeminnegransking eller folkeminnevitenskap. Ein publikasjon som framleis er viktig er *Papers I-IV. The 8th Congress for the International Society for Folk Narrative Research* (Kvideland & Selberg 1984). Her er innfallsvinklane mange, som t. d. narrasjonsaspektet, forteljarhaldning, tradisjonsaspektet, kjønnsperspektivet osv. Det må understreast at synspunkta handlar om dei munnlege tekstane. Likevel kan dei kaste lys over Austlids leseboktekst sidan den i stor grad har sitt opphav i ei munnleg kulturverd. *“Skrifttilegnelsen skjer på muntlighetens vilkår”*, skriv Harald Bache-Wiig i ein artikkel om *Lesebok for born* der nettopp det munnleg-kulturelle aspektet er lagt vekt på (Bache-Wiig 2000, s. 33).

Laila Degh peikar i artikkelen sin, *“The Theory of Personal Experience Narrative”*, på nokre aspekt ved den personlege forteljinga: *“The personal narrative is a prose narrative relating a personal experience; it is usually told in the first person and its content is nontraditional”* (Degh 1984, s. 237). Degh legg til desse karakteristikkane: *“unartistic”* og *“treats facts as facts”*. Degh polemiserer mot førestillinga om den personlege forteljinga som unik og eineståande. Om hendinga som blir fortald om er unik, vil alltid forteljaren vera i ein posisjon der han må ta tradisjonelle og konvensjonelle metodar i bruk for å nå sitt publikum:

Tellers reach their appropriate audience using communal (traditional) means to succeed in their goals. Personal gratification, identity presentation, status elevation or others, while the listener's expectation is met. This means that the manner of telling, the choice of words, phraseology, stylistic turns, emphases, must follow the local etiquette, fitting the referential framework shaped by tradition (Degh, 1984: 239).

Laila Degh reflekterer over fenomenet den ikkje-kunstnarlege og/eller den personleg-unike forteljinga – kvardagsforteljinga. På sett og vis er det den same forteljingstypen Degh prøver å fange inn som Austlid skriv om i sitt innbydingsskriv der han ber folk sende inn sine historier. Austlids ynske om ikkje å få tilsendt tradisjonelle segner om *“trollskap”*, *“Hulder”* og det *“underjordiske”* viser også at han orienterer seg mot det kvardagslege.

Tilhøvet mellom det idiosynkratiske og tradisjonen blir drøfta av Annikki Kaivola-Bregenhøj, i tråd med synspunkta til Degh. Det genuint individuelle viser seg i innhaldet medan tradisjonen viser seg i den narrative forma, ei form som ligg ganske fast ved gjentakningar av forteljinga: *“The verbalisation of the story is astonishingly similar in the different variants”* (Kaivola-Bregenhøj 1984, s. 4).

Den finske folkloristen Anna-Lena Siikala er opptatt av tolkingsspørsmålet i munnlege forteljingar, både frå synsvinkelen til mottakaren og forteljaren. Forteljaren som tolkingsinstans kan vise seg både ved direkte kommentarar, forteljemåte og personkarakteristikk og ved at “[...] *the structural and stylistic features can act as means of evaluation and interpretation, for they reveal the points of the narrative the narrator is most interested in*” (Siikala 1984, s. 225). Ifølgje Siikala vil graden av forteljartolking variere, alt etter emnet for forteljinga, livsfasen til forteljaren og kva forteljinga betyr for forteljaren. Synspunkta til Siikala er viktige sidan dei baserer seg på observasjonar av korleis den same forteljinga har blitt fortald fleire gonger. Siikalas konklusjon er at tolkingselementet til forteljaren ligg meir eller mindre fast, noko som igjen heng saman med korleis forteljinga har fest seg i minnet og utfaldar seg etter visse mønster: “*Narratives are stored in the mind of the narrator as quite constant totalities of meanings, as chunks of ideas that are unfold during the performance according to mastered narrating schemes*” (Siikala 1984, s. 226). Siikalas tolkingsperspektiv relativiserer forteljinga som tekst, men samstundes er synspunkta om forteljeinstansen relevante for våre tekstar, som – sjølv om dei er skriftleggjorde – har røter i munnlegkulturell tradisjon. Dessutan heng tolkingsinstansen nøye saman med den didaktiske diskursen forteljingane representerer.

Historikarar har også interessert seg for minneforteljinga, mellom dei Dagfinn Slettan. Han skriv: “*gjennom måten forestillinger om fortida fortelles på og måten de organiseres på i en livsfortelling, finnes en vei til forståelse av den kultur de har basis i*” (Slettan 1994, s. 94). Framstillingsmåten, forma, narrasjonen kan altså gje historikarane ein særskilt kulturhistorisk innsikt som er fagleg verdfull. Dette fører oss til “*kulturens innside – normene og verdiene i fortellerens miljø*”, seier Slettan (1994, s. 103). På bakgrunn av dette kan ein slutte at minneforteljinga i Austlid gjer leseboka til eit historieverk med eit særskilt innsyn i kulturen. Men det må understrekast at minneforteljinga ikkje på langt nær kan erstatte, men heller “berike” kjeldarbeidet til historikaren (Slettan 1994, s. 117).

Mette Rudvin er opptatt av teksttransformasjonen i avhandlinga *The Role of Norms in Text Production: A Case Study of a nineteenth-century Norwegian Folktale Collection and its Role in the Shaping of National Identity* der tekstobjektet er folkeeventyra til Asbjørnsen og Moe (Rudvin 1996). Asbjørnsen og Moe – som Grimm-brørne – hadde som mål å rekonstruere ei *urform* av eventyra, som var overordna den munnlege og autentiske versjonen, og denne transformasjonen retta seg meir etter “[...] *urban norms rather than rural norms and traditions*” (Rudvin 1996, s. 113). Dette er ein grunn til at folkeeventyra til Asbjørnsen og Moe fekk så sterk symbolsk plass i norsk identitetsdanning (sst.). Rudvins forståingsramme er tekstens rørsler mellom ein opphavleg tekstkultur, *kjeldekulturen* (the source culture), og *målkulturen* (the target culture), og det blir vist korleis ein teksttransformasjon er betinga av desse forståingsformene. Desse omgrepa har ho henta frå omsetjingsteoretikaren Eugene Nida, som også opererer med omgrepet *source language* og *target language*, knytte til dei andre respektive omgrepa (jf. Nida 2000).

Omsetjingsteori er såleis interessant fordi den tek opp viktige spørsmål om den språklege transformasjonen. Nida skriv også om omgrepspara formell og dynamisk ekvivalens. Formell ekvivalens fokuserer på språkleg likskap. Ein er orientert mot dei

formelle og reint språklege sidene ved ein bodskap. Den dynamiske ekvivalensen er derimot retta mot tilhøvet tekst–lesar på det viset at det dynamiske tilhøvet mellom sendar og mottakar er det same, anten det gjeld tilhøvet opphavleg tekst–mottakar eller omsett/transformert tekst–ny mottakar. I mellom desse to ekvivalenstypene har ein så grader av dynamisk og/eller formell likskap. I sitt vidare resonnement går så Nida inn på kontekst og kulturelle normer i overføringsprosessen:

A translation of dynamic equivalence aims at complete naturalness of expression, and tries *to relate the receptor to modes of behaviour relevant within the context of his own culture*; it does not insist on that he understands the cultural patterns of the source-language context in order to comprehend the message (Nida 2000, s. 129) (mi uth.).

Omsetjaren må altså overføre ein slags naturleg tekstatmosfære, ut frå sin eigen kulturelle ståstad, som også vil vera gyldig for lesaren for å kunne skape ein dynamisk likskap.

Med det same skulle ein tru at Austlids sjølvbiografiske tekstar representerte ein dynamisk likskap mellom kjeldekulturen og målkulturen. Austlid redigerer jo ei lesebok for elevtypar han kjenner. Overfører Austlid ei tekststemning i dei tekstane han får inn/lyttar til, og som han redigerer til bruk i leseboka, slik at lesaren kjenner at tekststemninga er relevant og gyldig *for dei*? Svaret er sjølv sagt hypotetisk, men sjansen for å lykkast skulle vera til stades sidan Austlid har eitt bein i kvar kulturtype. Han kjenner dei folkelege minneforteljingane gjennom sin bondebakgrunn samstundes som han er ein del av eit grundtvigiansk-pedagogisk miljø som vil ha sine normerte krav til kva ein god tekst for eleven er.

Korleis blir minna til leseboktekst? Nokre tekstanalysar

Eg vil no drøfte den teksttransformasjonen som ein kan tenkje seg har føregått innafor omgrepsparadigmet minne–mediering–mening. Dette kapitlet vil handle om nokre av Austlids eigne sjølvbiografiske tekstar og tre minneforteljingar som han har fått tilsendt frå andre.

“*Han Amund*” (Austlid 1902, s. 182f.) er Austlids eige barndomsminne av det meir dramatiske slaget. Teksten skildrar på ein stillferdig og heller nøktern måte dødsfallet til broren Amund. Ein kan forvente at ein ser tydelege utveljingar når dette minnet skal gjenskapast, nettopp på grunn av dramatikken som ligg i stoffet. Gjenskapinga kjem mellom anna til uttrykk i det ein kan kalle for idealiserte utsegner. På dødsleiuttrykkjer Amund seg idealisert, på det viset at det samsvarar med det Austlid vil at broren skulle seia. Utsegner som “*eg hev det so godt, og no skal eg snart faa koma til Jesus i himmelen*”, “*Du maa ikkje graata mor, det er ilt aat meg, naar du græf*” og “*de er gode med meg alle saman; aa, eg hev det godt*” (s. 182) kan ha ein aura av noko urealistisk over seg. Andre aspekt ved teksten framhevar det røyndomsnære. Austlid skriv om alt som skal gjerast i samband med ein slik situasjon. Far må snekre kiste, Amund får ei klokke i gåve dersom han blir frisk. Denne gjev faren til Andreas etter at broren er død, og deretter “*snudde han seg mot veggen, og tok eit handklede og hadde innpaa andletet sitt*” (sst.).

Estetiseringa av døden er også ein viktig del av medieringa. Når mora steller for guten, *“tok ho eit kvitt fint tæpe og breidde yver sengji...ho tykte han var væn som ein engel”* (s. 183). Ein pyntar til gravferda: *“Me gjorde ein lauvsal ute på garden”* (sst.). Denne poetiseringa står i kontrast til det tilsynelatande kvardagslege og trivielle. Livet går vidare, og den vaksne forteljaren er meir oppteken av kva han gjer, enn kva han kjenner. Når dødsbodskapen kjem, skriv han *“daa han døydde, var eg ved kverni og mol”* (s. 182). Ser ein på 1902-versjonen samanlikna med 1889-teksten, er slutten forskjellig. I den eldste er Andreas’ handlingar lagt vekt på. Han går ut i naturen med heile sitt sanseapparat. I LFF-versjonen ligg der ein kristen sluttmoral. Morten husmann seier: *“Det er rett stusselegt aa gjera slike ferder med so vakker ein ungdom. Men so tapte han ikkje paa bytet han Amund; det var me som tapte”* (s. 184).

Me kan konkludere med at denne medieringa er prega av ein vilje til å forsterke den kristne bodskapen, ein ser tydeleg korleis handlingar og gjerningar blir viktigare å skildre enn kjensler og ein ser korleis eit vondt minne i ettertid også kan stå fram som poetisk og estetisk. Ein kan også merke ein viss dynamikk mellom det som blei omtalt som målkultur og kjeldekultur. Overføringa av teksten til ein leseboktekst viser at teksten må tilpassast den kristne grundtvigianske konteksten ved at slutten blir endra. Likevel får ein eit klart inntrykk at forteljaren er tru mot sitt eige minne. Teksten er nær, autentisk og truverdig i si knappe stilistiske form.

“Den fyrste tolkniven min” handlar om korleis den unge Andreas som liten gut får den fyrste kniven sin (Austlid 1902, s. 91f.). Han går til smeden, og dette møtet gjer inntrykk: *“Han hadde svart skjegg og slike svære nevar. Dei knytte seg som runne-røter, og kaffekoppen var som ei fingerbjør”* (s. 91). Tekstane kan lesast som eit innviingsrite, der smeden set han på ei lita prøve ved å snakke utfordrande til han i byrjinga: *“Kom gut, skal eg smida deg uppatt, statt ikkje der og graat”* (s.st.). Medan teksten om Amunds død var prega av endringar i sjølve gjenskinga, står denne teksten fram som meir autentisk og i mindre grad prega av endringar i høve til ein tenkt og opphavleg situasjon. Avstanden mellom minne og meining synest kortare. Rett nok er det nok ei viss utveljing i skildringa av smeden, men ikkje meir enn at teksten har eit sterk preg av å vera eit uredigert minne. Replikkane og dialogvekslinga er nære og truverdige. Smeden utfordrar guten, og snakkar konkret ut frå situasjonen: *“Men kom no her, skal eg lyfte deg upp i kalvebingen – sjaa no aat om du græt”* (sst.). Ein kan heller ikkje her merke at gjenskinga rettar seg eksplisitt etter den pedagogiske meininga som Austlid vil formidle – det at guten får seg kniv og blir med det sosialisert inn i vaksenverda, og at ein må vise eit visst mot for å kunne klare det.

Denne teksten var også med i 1889-utgåva, men då som ein del av ei teksttrekkje på tre. Overskrifta på dei tre er også “Den fyrste tolkniven min”. Forteljinga om tollekniven og møtet med smeden er altså lyft fram som ei eiga historie i LFF.

Teksten inneheld ei spenningskurve, med klar byrjing og avslutning. Slik sett blir minnet forma etter konvensjonen (jf. Degh). Likevel er dramatikken som ligg latent i episoden neddempa, og dialogane er konkrete og fattige på konnotasjonar. På bakgrunn av dette kan ein hevde at teksten ligg nær minnet, og såleis nær kjeldekulturen. Sjølvsagt er minnet mediert og tilpassa den oppsedande kulturen, men i dette høvet er det altså liten avstand mellom

kjeldekulturen og målkulturen. Og Austlids prosjekt går jo nettopp ut på å minske denne avstanden.

“Torgeir Kniv” har ein annan struktur enn teksten om tollekniven (Austlid 1902, s. 186f.). Torgeir er ein viktig person i Austlids barndomsverd, og han nemner han fleire stader i tekstane sine. Minne er mediert i form av tre tekstbolkar som er noko ulike. Fyrste del handlar om kva Andreas hugsar av det Torgeir sa om naudsåret 1812. Bolken viser ein toledda transformasjon. Den vaksne Andreas gjev att det som den unge Andreas hugsar av det som Torgeir fortel. I denne prosessen finn ein døme som svekkar inntrykket av at dette er autentisk. Torgeir seier blant anna dette då han er på vitjing på Austlid (dei *“sat ved nonsbordet og aat flesk”*) og ser tilbake på hardåret 1812: *“daa aat me borkebrød og mosegraut – og takka Gud naar me saag grjon. No er det fullt opp av alt godt. Men meiner du det batar? Hm! Me vert utskjemde; me lever for maten. Og maten aukar, og folket veiknar”* (s. 186). Ein kan tenkje seg at Austlid har lagt til noko ekstra her for å forsterke budskapen om nøysemd som dygd.

Andre del, “Nokre karsstykke” fortel om bedriftene til den vågale og uredde Torgeir. Medieringa endrar perspektiv. Forteljaren fortel på vegne av bygdekollektivet, og her er mange døme på korleis minna ikkje berre blir medierte, men også traderte. Her kan ein leggje merke til overdrivingane som ei slik tradering skaper, for å kunne fortelje om denne fysiske trollmannen: *“Ein gong hoppa han yver eit par plogøyker som stod paa slette vollen og kvilde, gjorde sidan rundkast og strauk huva av honom som pløgde”* (s. 187). Og etter at Torgeir har slåss mot og drepe ulvar, seier han spøkjefullt: *“Eg dansa halling med deim til dei vart liggjande”* (s. 189).

Teksten om Torgeir Kniv har ei interessant redigeringshistorie som kastar lys over medieringsprosessen. I 1889-utgåva er “Torgjeir Kniv” også med (Austlid 1889, s. 91f.). Men her høyrer me om andre sider. Han er visesongaren, han dikta til og med ei abc-vise, fortel Andreas. Dessutan fortel han eventyr, ja til og med ganske makabre og “dristige” forteljingar – ei handlar om dei to menn som går om kapp på skeiser, ein med stålskeiser og ein med gamle av reinslegger. Han med desse greier ikkje å stoppe før ei ope råk: *“Han gjeikk beint paa, lukt ut i vatnet – stadnad ikkje – og rende halsen sin beint inn i iskanten på hi sida – so hovudet dansa bortyver isen. ‘Eg vann, eg vann’ ropad hovudet; men kroppen for under”* (s. 94).

Den utveljinga som skjer her, der altså stoff omkring folkedikting, viser og anna tradisjonsstoff blir medvite teke vekk i LFF-versjonen, viser at meininga fjernar seg frå det opphavlege minnet i monaleg stor grad. Minnet om visesongaren og eventyrforteljaren Torgeir blir luka vekk i transformasjonen. Likevel skulle ein tru at ein så “nasjonal” tekst som dette, som glorifiserer delar av norsk historie og som formidlar nøysemd som ei nasjonal dygd, ville ha med element frå folkediktinga. Men Austlid var skeptisk til for mange eventyrliknande forteljingar og sogar der fantasien dominerte så sterkt at den kunne føre barnet “på ville vegar”. Dette heng også saman med det transparente og mimetiske tekstsynet hans som blei referert til innleiingsvis.

I fyrste bindet av LFF står to tekstar under den felles overskrifta “Me smaagutar og fuglarne”, “Ei liti kjøtmeis” (Austlid 1902, s. 46) og “Me fanga trast” (Austlid 1902, s. 46-

47). Den fyrste teksten handlar om korleis gutane fangar ein kjøtmeis og om faren som forbyr dei å drive med den type lek. “Me fanga trast” handlar om korleis Andreas og kameraten etter kvart tener nokre skillingar på å drepa trost. Ser ein på teksten på meiningsplanet, målber den to motstridande verdiar. Faren likar ikkje jakta, det vil fylgje ulykke med å drepa dyr og fuglar. Mora representerer det rasjonelle. Trostekjøtt er god matauk. Det medierte minnet uttrykkjer ein ambivalens til denne leiken som kjem fram ved at kjøttet smaker slett ikkje godt. Ein “*aat so godt og rosa steiki. Men eg var ikkje god til aa faa ned ein bete*” (s. 47). Det hender at trostane blir hengde opp levande og “*skreik saa saart at det var reint fælt aa høyra*” (s. 47). Det er ein rimeleg tanke at ei uskuldig fuglejakt var uproblematisk for både foreldra og resten av miljøet. Fuglejakt kunne lære gutane å bli jegerar og var akseptert. Ein kristen tankegang om å verne all verdas skapningar skaper her konflikt som den vaksne forteljaren målber overfor eleven.

Harald Bache Wiig viser i sin lange artikkel om Austlid korleis “Me fanga trast” er “*fortalt med atskillig finesse*” (Bache-Wiig 2000, s. 32)¹. Straffemotivet blir utvikla, og dette openberrar seg gradvis i teksten, frå å skildre ein aktivitet som blir meir og meir lukrativ, til straffa kjem snikande på slutten. Noko annleis er teksten “Ei liti kjøtmeis”. Rett nok har den med åtvaringa frå faren, men gutane opplever, eller får inga straff. Derimot er sjølvverkjenninga sentral, sett ut frå den vaksne forteljaren Andreas: “*Sume gonger var me nokre troll*” (Austlid 1902, s. 46).

Desse to tekstane går i intertekstuell dialog med eksempelsogene frå opplysningstida. Sissel Høisæter nemner nokre kjenneteikn på denne sjangeren i sin artikkel “Eksemplariske forteljingar for born” (2005), blant anna eksemplifiseringa, appellen til kjensler, den tydeleg intenderte imitasjonen og merkverdiggjeringa. Desse punkta høver på Austlids tekst, bortsett frå merkverdiggjeringa (*amplificatio*) – det å forstørre, ei “betydningsøkning” (Høisæter 2005, s. 131). Slike grep høyrer ikkje til i Austlids lærebokpoetikk som har gjenkjenning som eit sentralt element.

“Aa venta” er ei minneforteljing der “Sigrid” fortel til redaktøren (Austlid 1902, s. 105f.). Dette er altså ein av dei tekstane han har bede om, og den oppfyller mange av dei tekstkrava Austlid stilte. Her kan ein også sanne Slettans ord om at minneforteljinga fører oss til “innsida” av kulturen, i dette høvet den norske kystkulturen. Overføringa av minnet er her også toledda. Sigrid skriv ned sitt minne som redaktøren gjenskaper, utan at ein kan dokumentere kor mykje som er endra i den prosessen. Teksten er kort og handlinga enkel: Mor og dotter ventar på at far skal koma heim frå sjøen. Det er uvêr, og som lesarar får ein innsyn i dei mange tankane til eg-personen Sigrid. Ein kan leggje merkje til salmesongen som eit slående og poetisk uttrykk for denne uroa. Til slutt kjem faren heim, og “*ein stein vart teken burt fraa bringa mi, og eg sovna straks*” (s. 106).

Kva har så fest seg i minnet her? Skildringa av mora er sentral. Ho er tilsynelatande roleg samanlikna med den unge jenta, men Sigrid anar likevel ei uro i andletet hennar, “*ho bivra kring munnen*” (sst.). Men det er noko dobbelt ved åsynet til mora: “*Kor ho lyste i*

¹ Artikkelen har tittelen “Andreas Austlid *Lesebok fyr born* (1889) – den nasjonale barneheimen”. Dei to kort-tekstane om fuglane er uendra i 1902-utgjevinga.

andlitet denne kvelden” (sst.). Den ytre spenninga skaper og ei spenning *mellom* og *i* dei berørte. Så syng dei ein salme, og det fyrste verset blir sitert. Av dette kan me slutte at den kristne budskapet er fundamental for den pedagogiske meiningsskapinga. Trua kan verne ein mot farar. Men like viktig er å gje innsyn i ei tankeverd, å skildre barnesinnet, både ut frå argumentet om eigenverdet til barnet, men også for at elevane skal kunne identifisere seg med forteljaren: Slik er det å bu langs den vêrharde kysten, og slik har barna det.

“Daa eg gjekk for presten” er skriven av Marta Vigdal (Austlid 1903, s. 88f.). I dette barndomsminnet høyrer me om heimen hennar som ligg avsides til, og vegen til prestegarden og konfirmasjonsundervisning er lang og kronglut der ho må passere “*nokre nakne verharde heiar*”. Ein dag startar ho noko seint på heimveg, kjem ute for eit kraftig snøvêr og må grava seg ned. Ho blir funnen dagen etter, i live – ho hadde hengt lykta på skia sine slik at ho lettare kunne bli funne.

Dette må seiast å vera eit brutalt og vondt barndomsminne. Dramatikken i innhaldet gjenspeglar seg ikkje i skrivemåten. Marta fortel om hendinga på ein svært så nøktern måte, utan utbroderingar eller ekspressive utbrot. Lese med vårt samtidsperspektiv, verkar minnet ekstra sterkt på grunn av denne skilnaden mellom språk og innhald. Spørsmålet er kva slag meining Austlid hadde sett for seg at teksten skulle ha. Marta fortel om hending som den mest naturlege tingen i verda. Og ho gjer det som omgjevnader og miljøet forventar. Ho er snarrådig, har lært seg å meistre naturen og ho klandrar ingen. Dygder som lydnad og det å halde ut er ei uutalt norm. Derfor blir dramatikken i minnet medvite dempa ned i medieringsprosessen. Ein leseboktekst skal alltid verke oppdragande. Marta kunne til dømes ha klandra presten som eigentleg hadde ansvar for å passe på at ho kom seg av stad i god tid. Ho kunne ha klandra foreldra sine som let ho gå aleine. Men Marta er lojal.

Likevel kan ein nok ane ein viss ambivalens hjå Marta når ho gjev att minnet sitt. Spesielt kjem dette til syne når ho skildrar heimlassen sin. Den ligg under ein bre i “*avhol*”, og om den to mil lange vegen heim i eit ugjestmildt landskap, skriv ho: “*det verste var at han laag yver nokre nakne verharde heiar, so det mang ein gong stod om livet aa greida seg for ei slik liti gjenta som eg var den gongen*” (s. 88, mi uth.). Det ligg altså tilløp til noko personleg og kanskje noko sårt i teksten når Marta introduserer historia si, men dette blir borte i løpet av forteljinga.

Dette dømet viser kor kontekstuellet betinga minnet er. Austlids landsmålelev ville kjenne seg att i dei harde naturvilkåra, og budskapet om lydnad og oppofring ville stadfeste dei haldninga dei var oppdregne i. I dag ville ein lesa teksten anten som eit brutalt døme på barnemishandling, i andre enden av skalaen nærmast som ein parodi.

Sigurd Nesse (1852–1955) har skrivt ned minnet om “Ho Aslaug” (Austlid 1903, s. 90f.). Nesse er ein profesjonell forfattar og grundtvigiansk trusfelle til Austlid. Teksten ber også preg av dette. Minnet er eitt av dei som liknar mest ei novelle i lesebøkene til Austlid. Aslaug er ei jente med dårlege boklege evner. Ein gong barna leikar jonsokbryllaup, blir Aslaug valt ut til brur. Då læraren seinare høyrer elevane i lekse, og Aslaug ikkje kan svare, får ho til svar frå læraren at ho burde heller bruke tid på lekser enn jonsokleik. Då gret ho og opplever dette som eit nederlag.

Teksten har tydeleg karakter av eit minne. Forteljaren hugsar einskilte detaljar: “*Naar eg tenkjer på henne, tykkjer eg jamt ho hev blomekruna paa*” (s. 91). Nokre slående detaljar hugsar han: “*blanke blide augo og raude runde kinner*”. Den tause og språkause Aslaug blir også ein del av forteljinga. Ho rødmar, men “*ho sagde ingen ting*” og “*var still og nedtyngd*”. Det sanselege blir ein viktig del av medieringa. I møtet med læraren blir ho “*bleik som eit lik*”, då ho blir valt til å vera jonsokbrur blir ho “*raud*”. Men her finst også abstraksjonar: “*Væn og uskuldig var ho aa sjaa paa*” (sst.).

Nesse har også langt på veg forma minnet sitt i samsvar med konvensjonane til ei forteljing. Det er ikkje berre fornedringa i klasserommet på slutten av teksten, som ein spenningstopp, som viser det. Han spelar også medvite på motsetnader der Aslaug blir kontrastert i høve til andre – blant anna er ho den flinkaste forteljaren blant ungane. Leiken til ungane under jonsokfeiringa står også i kontrast til samlinga rundt langbordet på omgangsskulen.

Minnet om Aslaug har hjå nedskrivaren skapt medkjensle og medynk med hovudpersonen. Forteljaren skaper ein poetisk dâm over minnet og lagnaden hennar, forsterka av utsegna “*Ho vart ikkje gammal, ho Aslaug*”. Meninga står fram om ei forteljing og har med det blitt overført til ein litterær forteljetradisjon som kan knytast mellom anna til den realistiske barnelitteraturen som veks fram på 1890-talet, og den mogelege meiningsskapinga til eleven kan forsøksvis konkretiserast slik: Aslaug er eit barn som er offer for ein uforstandig lærar, og det er viktig at eit samfunn også finn plass til dei som ikkje tilpassar seg dei krava som omgjevnadene set. *Mennesket* Aslaug blir lyft fram frå gløymsla.

Kjetil Kyrvestad – det moralske dømet

Teksten “Kjetil Kyrvestad” er skriven av Johannes Skar (1837–1914). Det er grunn til å framheve denne teksten av fleire grunnar. Johannes Skar blir rekna for å vera ein av våre fremste innsamlarar av folkeminne, og hovudverket hans, *Gamalt or Setesdal* (1903–16), er høgt vurdert. Det særmerkte ved tekstane hans er nærleik til tradisjon, av og til ved at innsamlaren opptre som ein eg-person i sjølve minnet, og ved den særmerkte språklege koloritten. Tilhøvet mellom minne og tekst kan såleis karakteriserast som ein dynamisk ekvivalens (jf. Nida). Skar brukar medvite eit breitt register av dialektord i utforminga av folkeminna når han skriftleggjer dei. Sjølv om Skar var innflyttar, blei han etter kvart naturalisert “sæbyggje”, noko som truleg berre skjedde tilfeldig, utan nokon medvite plan (Bø 1953, s. 49). Når så Skar gjev ut sine minne, ligg særpreget i det faktum at her er det ein av folket som talar. Kronikøren, med mange små biografiske tekstar, er sjølv ein del av kjeldekulturen. I kva grad denne minneoverføringa er, eller blir, ein del av målkulturen, er eit stort og vanskeleg spørsmål som ikkje skal behandlast her. Skard var også ein viktig leverandør av tekstar til norske lesebøker, grundtvigiansk av overtying som han var, og bror til folkehøgskulemannen og pedagogen Mathias Skard. I tilfellet Kjetil Kyrvestad kan me følge ein prosess der minnet fyrst blir gjenskapt i folkeminnesamlinga, deretter i leseboka.

Kjetil Kyrvestad er ein mann som i bygda er kjent for sine gode gjerningar. Men teksten i *Gamalt or Setesdal* fortel også om mange andre sider ved skapnaden (Skar, Bø &

Djupedal 1961, s. 78f.). Han er blant anna eit kulturmenneske, som hadde “dei gamlaste gudsordbøkene her i Valle”. I kyrkja sit han alltid ved sida av klokkaren: “han hadde godt mål til å syngja; so hjelpte han deknene med song” (s. 93). Ei personleg tragedie rammar også Kjetil, han mister to søner, ein i ei rasulykke, og den andre, Bjug, døyddung. Eg-forteljaren minnest at foreldra hadde laga ein minneplass der dei var kvart år, og der skiene etter sonen Kjetil var sett opp. Nærleik til kulturen som forteljaren er ein del av, blir framheva ved enkle grep som “her i Valle” og ved observasjonane til eg-personen. Teksten er ikkje skriven inn eit forteljingsparadigme, men er heller strukturert omkring episodar, observasjonar og anekdotar, som ofte blir kommenterte. Forteljaren fungerer som ein tolkingsinstans (jf. Siikala).

Lesebokteksten “Kjetil Kyrvestad” (Austlid 1906, s. 197f.) er betydeleg stramma inn, både av plassomsyn og av pedagogiske grunnar. Dei gode gjerningane blir framheva – han hjelper dei som treng det, tilgjev tjuven og svarer vonde gjerningar med gode – og teksten er i stor grad strukturert omkring direkte tale for å gjengi episodar, og med ein fyndig forteljarkommentar til slutt: “*Kjetil var grunnklok, merkjen og ordvis*” (s. 199). Skar utviklar karakteren Kjetil i løpet av teksten sin, ved fyrst å nemne mange døme på god åtferd for så å trekkje ein konklusjon. Og lesebokmedieringa gjer også at sjangeren blir endra i høve til folkeminneverksjonen. No kan eleven lesa ein tekst som kan minne sterkt om ei moralsk forteljing, ei bibelsk likning eller ei eksempelsoge. Med det er me godt over i området målkultur, der den intenderte pedagogiske meininga legg premissar for å ta i bruke desse sjangertrekka. Men likevel er dei mest nødvendige opplysningane, som ein fann i Skars lengre versjon, med for å kunne plassere Kjetil i bygda med tanke på slekt, eigedom osv.

Meininga i denne teksten, og andre tilsvarande av Skar, harmonerer godt med den folkedanningsideologien som pregar lesebøkene til Austlid og langt på veg den desidert mest kjente norske leseboka, Nordahl Rolfsens *Læsebog for folkeskolen*.² Teksten fungerer som eit djupdykk i folket og skildrar ein veremåte som verkar ekte, men samstundes noko oppsiktsvekkjande. Den har i seg ein kristen – filantropisk tankegang, den er ei bygdeskildring og den er oppdragande. Frå vera eit fargerikt minne blir teksten omforma til eit moralsk døme.

Minneoverføring – andre døme med andre funksjonar

Rasmus Løland har med ei teksttrekkje som han kallar “Minne frå gutedagarne”, som er meir eller mindre redigerte tekstar i høve til originaltekstane i *Det store nashorne* (1900) (Austlid 1903, s. 72f.). Dette er eit døme på ei utydeleg minneoverføring. Rasmus Lølands tekstar skildrar inngåande tankeverda til gutane slik at dei står fram som fiktive personar. Samstundes så ligg det i lesarkontrakten, dvs. i undertittelen – for å snakke i termane til Philippe Lejeune³ – at dette byggjer på reelle minne. Og ein kan kjenne att ikkje-fiktive trekk ved teksten, blant anna landskapet historia utfaldar seg i. I dette høvet blir vegen frå minne til meining svært lang, utydeleg og problematisk å undersøkje.

² Nordahl Rolfsens leseverk kom fyrst ut i fem bind i tida 1892- 95, og seinare i mange utgåver og i mange opplag. I alt er leseverket seld i 8,5 millionar eksemplar! (Skartveit 1974).

³ Philippe Lejeune fokuserer på lesarkontrakten i samband med sjølvbiografiske tekstar i artikkelen “The autobiographical Pact” (Lejeune 1989).

Den lange og viktige teksten, “Sinclar-ferdi” – om skottetoget i Gudbrandsdalen – er i utvida tyding også ei minneforteljing, med ein tydeleg nasjonalideologisk brodd (Austlid 1903, s. 178f.). Austlid byggjer teksten sin på den munnlege tradisjonen han kjenner frå heimeområdet sitt. Austlid har også ein viss brodd mot nedskrivinga til presten Krag i Vågå som han kritiserer for å vera lite folkeleg. Skal ein formidle den type stoff, “*maate ein stella seg sjølv meir attum og lata forteljingarne tala*” (Austlid 1899, s. 3). Lesebokteksten har også ei redigeringshistorie frå Austlids side. I ein tekstversjon frå 1889, retta mot ålmenta, skriv han om fyll og drikking blant bøndene før det avgjerande slaget. Dette tek han vekk i lesebokteksten, der han også set hendinga tydelegare inn ein 1600-tals kontekst i høve til den tidlegare utgåve som trekte linjer tilbake til stordomstida i mellomalderen.

Lesebokhistorikaren Sverre Sletvold seier at Austlid var den fyrste redaktøren som tok med stoff frå den norske idrettsverda (Sletvold 1971, s. 160). Teksten om Sondre Norheim har ei lang historie bak seg. Aslak Bergland har på bakgrunn av tradisjon og minne frå Telemark skrive eit langt episk dikt om Sondres liv. Kristen Stalleland, redaktøren i *Norsk Barneblad*, skriv ein tekst som byggjer på Bergland der han vel ut dei bragdene, dei karsstykkane og bedriftene han gjer. Det er mindre viktig å skildre heile livet hans. På den måten blir Sondre på eit meiningsplan eit døme på korleis sjølve aktiviteten å gå på ski, å løype, er ein nasjonsbyggjande aktivitet, noko også idrettshistorikaren Matti Goksøyr er inne på (Goksøyr 1998, s. 170). Me ser altså korleis ei dobbel skriftleggjering av eit minne – à la Kjetil Kyrvestad – på sin veg mot lesaren, eleven, smalnar inn perspektivet i samsvar med den rette pedagogiske meininga.

I andre høve har Austlid også bygt vidare på den dramatikken som ligg i sjølve minnet, i stoffet. Tydeleg ser me dette når hans skriv om losen Ulabrand der det er heilt klart at her vil Austlid skildre ein helt med brei pensel, som både ordnar opp på sjøen og viser eit varmt hjartelag overfor medmenneska sine.

Konklusjon

Å redigere og å gje ut ei lesebok dreiar seg om å overføre tekstar på ulike nivå, på mange måtar og frå ulike kjelder. Me ser at minneoverføringa fram mot ei pedagogisk meining artar seg ulikt. I somme høve blir minna gjort sterkt litterære – ein bruker grep frå fiksjonslitteraturen gjennom til dømes dramatiserte samtalar og situasjonar. Andre tekstar verkar avdramatiserte og ligg nære det autentiske og opphavlege, andre gonger blir ein svært eksplisitt i moraliseringa, i andre høve lukar ein vekk det ein oppfattar som umoralsk – alt dette for å styre teksten inn mot ei pedagogisk meining. Likevel må ein ta visse atterhald om ulike omstende omkring medieringa sidan ein ikkje på langt nær har prov for mange av dei tekstendringane som er gjorde. Men tydelege indikatorar finst.

Litteraturliste

- Austlid, A. (1886, 16. mars). Lærarar, Lærarinnor, Barnevener, alle, som kann og vil hjelpa. *Fedraheimen*, s.1
Austlid, A. (1889). *Lesebok fyr born*. Bergen: Mons Litleré.

- Austlid, A. (1899). *Sinclar-soga*. Kristiania: B. Jensen.
- Austlid, A. (1902). *Lesebok for folkeskulen: Fyrste bandet*. Kristiania: A. Cammermeyer.
- Austlid, A. (1903). *Lesebok for folkeskulen: Andre bandet*. Kristiania: A. Cammermeyer.
- Austlid, A. (1906). *Lesebok for folkeskulen: Tredje bandet*. Kristiania: A. Cammermeyer.
- Bache-Wiig, H. (2000). *Frisetting av barndommen: Rasmus Løland som barnebokforfatter*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Bø, O. (1953). *Johannes Skar: Gudbrandsdølen som skapte "Gamalt or Sætesdal"*. Oslo: Norli.
- Debouzy, M. (1990). In search of working-class memory: some questions and a tentative assessment. I: M.-N. Borget, L. Valensi & N. Wachtel (Red.). *Between Memory and History*. (s. 55-73). Chur: Harwood Academic Publishers.
- Degh, L. (1984). The Theory of Personal Experience Narrative. I: R. Kvideland & T. Selberg. (Red.). *Paper III. The 8th Congress for International Society for Folk Narrative Research*, (s. 233-242). Bergen: International Society for Folk Narrative Research.
- Gadamer, H.-G. (2004). *Truth and Method*. London & New York: Continuum.
- Goksøyr, M. (1998). Idretten og det norske. Aktivitet som identitet. I: Ø. Sørensen (Red.). *Jakten på det norske: Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. (s.158-176). Oslo: Gyldendal.
- Høisæter, S. (2005). Eksemplariske forteljingar for barn. I: B. Kvalsvik Nicolaysen og L. Aase (Red.). *Kulturmøte i tekstar. Litteraturredaktiske perspektiv*. (s. 125-141). Oslo: Samlaget.
- Kaivola-Bregenhøj, A. (1984). Personal narrative: drawing the line between idiosyncrasy and tradition. I: R. Kvideland & T. Selberg. (Red.). *Paper III. The 8th Congress for International Society for Folk Narrative Research*, (s. 1-9). Bergen: International Society for Folk Narrative Research.
- Kvideland, R. & T. Selberg. (1984). *Papers I-IV. The 8th Congress for International Society for Folk Narration*. I: R. Kvideland & T. Selberg. (Red.). *Paper III. The 8th Congress for International Society for Folk Narrative Research*, (s. 1-9). Bergen: International Society for Narrative Research.
- Lejeune, P. (1989). The Autobiographical Pact. I: P. J. Eakin & P. Lejeune (Red.). *On Autobiography. Theory and History of Literature*. (s. 3- 30). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Nida, E. (2000). Principles of Correspondence. I: L. Venuti (Red.). *The Translation Studies Reader*. New York: Routledge.
- Nordstoga, S. (2011). *Livshistorier på landsmål. Andreas Austlids Lesebok for folkeskulen – eit lesebokprogram blir realisert*. Avhandling (ph.d.). Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Oslo: Universitetet i Oslo.
- Rudvin, M. (1996). *The role of norms in text production: A case study of a nineteenth- century Norwegian folktale collection and its role in the shaping of national identity*. Avhandling (ph.d.). Coventry: University of Warwick.
- Siikala, A.-L. (1984). Interpretation in Oral Narration. I: R. Kvideland & T. Selberg. (Red.). *Papers IV. The 8th Congress for International Society for Folk Narrative Research*, (s. 221-227). Bergen: International Society for Folk Narrative Research.
- Skar, J., Bø, O. & Djupedal, R. (1961). *Gamalt or Sætesdal*. (bd. 1). Oslo: Samlaget.
- Skartveit, A. (1974). Forord. I: N. Rolfsen (1974, [1892]) *Læsebog for folkeskolen. Første del*. Oslo: Gyldendal.
- Sletvold, S. (1971). *Norske lesebøker 1777-1969*. Trondheim: Universitetsforlaget.
- Slettan, D. (1994). *Minner og kulturhistorie: Teoretiske perspektiver*. Trondheim: Universitetet i Trondheim.